

Bedankt voor het downloaden van dit artikel. De artikelen uit de (online)tijdschriften van Uitgeverij Boom zijn auteursrechtelijk beschermd. U kunt er natuurlijk uit citeren (voorzien van een bronvermelding) maar voor reproductie in welke vorm dan ook moet toestemming aan de uitgever worden gevraagd.

Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912.

Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

info@boomamsterdam.nl
www.boomuitgeversamsterdam.nl

worden gezien als driftmatig bepaald, maar berustend op 'Absolute Truth about Ultimate Reality'. In deze samenhang moet weerstand dan niet — alleen — meer gezien worden als voortkomend uit angst/schuld/schaamte voor verdrongen driftmatige zaken, maar als angst voor een onverdraaglijke waarheid omtrent zichzelf. De analytisch is zó bang bepaalde dingen over zichzelf te denken, laat staan uit te spreken, dat er een ander, de analyticus, nodig is om dit voor hem te doen. Grotstein vat dit gecondenseerd samen als: 'The truth of the matter is that I cannot face the truth, because I know the truth all too well, having not been sufficiently shielded from it, and I know the limitations of my inner resources (my alpha-function) to deal with it — and that's the truth' (p. 296). Min of meer in samenhang hiermee postuleerde Grotstein al eerder (2004) het bestaan van een 'waarheidsdrift'. Voor de gemiddelde lezer zal het niet gemakkelijk zijn deze bespiegelingen op waarde te schatten omdat zij losgemaakt zijn uit de context van de klinische praktijk en verzelfstandigd worden tot abstracte theoretische concepten waarvan niet altijd meer zichtbaar is waarnaar zij verwijzen. En dat gebeurt nogal eens in dit boek, terwijl Bion er juist op uit was te voorkomen dat zijn theorie het karakter zou krijgen van een 'exercise in the manipulation of abstractions' (Bion 1970, p. 87), en er zeer op aandrong zijn werk te begrijpen vanuit de ervaring van het analytische uur. Daar staat echter tegenover dat Grotstein ook royaal gebruik maakt van citaten en passages uit Bions werk, en zich daarbij beperkt heeft tot diens basisteksten over psychoanalyse verschenen tussen 1962 en 1970. Dat maakt het mogelijk om gedeelten van het boek ook tekstverklarend te lezen, en dat alleen al maakt het boek een waardevolle bijdrage voor het begrijpen van Bion. Het boek bevat ook hoofdstukken waarin Grotstein put uit zijn indrukken van Bion als mens en als analyticus. Herkenbaar aan een haast militaire tred, in zijn voorkomen altijd imponerend en ontzag inboezemend,

in het contact variërend van afstandelijk tot zeer belangstellend, maar altijd gedoseerd. En geestig, zoals hij na zeer lovende woorden van een inleider zijn lezing begon met: 'I can hardly wait to hear what I have to say.' Als analyticus was Bion zeer strikt in het hanteren van de setting, maar, misschien tegen alle verwachting in, dermate actief en uitvoerig in zijn duidingen dat Grotstein zich afvraagt waar hij de tijd vond 'to abandon memory and desire'. Ten slotte één uitspraak die Grotstein optekende uit de mond van Bion, en die mijns inziens op een heel praktische wijze weergeeft waar het hem om te doen was: 'The analyst must be listening to himself listening to the patient.'

Literatuur

- BION, W. R. (1970). *Attention and interpretation*. Karnac Books (1984).
 BION, W. R. (1967). *Second thoughts*. Karnac Books (1984).

Het raadsel van de religie

Bespreking van

Jaap van Belzen (2007). *Psychologie en het raadsel van de religie — Beschouwingen bij een eeuw godsdienstpsychologie in Nederland*. Amsterdam: Boom, ISBN 978 90 8506 466 4, 448 pp., € 37,50

HARRY STROEKEN

Psychologie en het raadsel van de religie geeft een overzicht van de ontwikkeling van de godsdienstpsychologie, dat begint met Freuds *Dwanghandelingen en godsdienst-oefeningen* (1907) en eindigt met vragen als: indien sommige mensen het bezoek aan popconcerten of voetbalwedstrijden al beschouwen als functioneel equivalent van het bijwonen van religieuze bijeenkomsten, wat is dan voor de betrokkene het

verschil en de overeenkomst tussen beide? Wat is de overeenkomst en het verschil tussen een geloofsbeleving en een fantasie, een sprookje, een mythe, een illusie, een ideologie en zo meer? Freuds theoretische opvattingen worden besproken, evenals zijn werkwijze ter zake met patiënten, en vervolgens de ontwikkelingen op dit punt in de psychoanalytische wereld. Twee episodes zouden de lezers van dit tijdschrift in het bijzonder kunnen interesseren. Ten eerste Rümkes *Karakter en aanleg in verband met het ongeloof* (1939). Het kleine boek werd gelanceerd als een tegenhanger van het 'godsdienstvijandige' werk van Freud en het wordt nog steeds verkocht. In feite ligt de kwestie bepaald genuanceerder. Rümke zelf was volstrekt buitenkerkelijk en in het geheel niet christelijk opgevoed. Hij vond het geloof in het bestaan van een persoonlijke God bepaald geen voorwaarde voor geestelijke gezondheid, zoals wellicht soms werd gesuggereerd. Het kleine boek is dan ook een *Fremdkörper* in zijn werk. Vervolgens was er het 'projectiedebat' in de jaren vijftig en zestig. Sierksma — die jarenlang als godsdienstwetenschapper werkte aan de theologische faculteit van de universiteit Leiden — publiceerde in 1956 *De religieuze projectie* in het kielzog van Vestdijks essay *De toekomst der religie* uit 1947. Sierksma's betoog ging sterk in de richting van Freud: godsdienst is een innerlijke wereld uitvergroet tegen een kosmische achtergrond. Kort gezegd: godsdienst is projectie, zoals ook Vestdijk had beweerd. Sierksma's boek zorgde voor veel commotie en de discussie laaide hoog op in onze 'door theologische twisten doorwoekerde moerasdelta' (Reve). Voor wie in deze materie is geïnteresseerd, in godsdienstpsychologie en hoe Freud daar wordt gebruikt, is dit een heel geschikt boek.

Het onbewuste is onbewust

Bespreking van

José Carlos Calich & Helmut Hinz (2007). *The unconscious — Further reflections*. Londen: The International Psychoanalytical Association. ISBN 978 1 905888 02 3, 272 pp., € 36,60

WOUTER KEIRSE

The unconscious — Further reflections is verschenen in de reeks *Psychoanalytic ideas and applications* van het IPA Publications Committee. Deze reeks beoogt de uitwisseling van ideeën en thema's uit de ontwikkeling van de psychoanalyse, die de aandacht verdienen van de hedendaagse psychoanalytische gemeenschap en van professionelen uit aanverwante disciplines. In *The unconscious*, geredigeerd door Hinz en Calich, denken zeer verscheiden hedendaagse analytici uit de hele wereld en van verschillende analytische stromingen na over een basisonderwerp in de psychoanalyse: het onbewuste. Het boek bestaat uit negen eventueel afzonderlijk te lezen hoofdstukken, ingebed in een heldere proloog van de hand van Calich, waarin de toon van het boek wordt gezet, en een epiloog door Hinz, waarin een zorgvuldige samenvatting van de verschillende bijdragen telkens wordt gevolgd door inspirerende, waardevolle en genuanceerde opmerkingen. Calich stelt dat de door Freud ontwikkelde notie van het onbewuste onder analytici waarschijnlijk unaniem als de basis wordt gezien waarop de psychoanalyse is gebouwd. Daarentegen zal de vraag 'Wat is onbewuste activiteit in het menselijk psychisch functioneren?' niet automatisch leiden tot eenzelfde consensus. De inhoud van dit boek is hiervan een illustratie. Een rode draad door de verschillende hoofdstukken lijkt me dan ook dat dit boek niet